

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/84/55-60>

Orxan Şəfa oğlu Şadmanlı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
doktorant
baki.n.agentlik@bk.ru

İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ AUDİTİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

Xülasə

Tədqiqatımızın məqsədi lizinq əməliyyatlarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin uçotunun və hesabatının etibarlılığının artırılması üçün auditinin metodologiyasının işlənilib hazırlanması, habelə auditin planlaşdırılmasının keyfiyyətinin yüksəldilməsidir. Hərtərəfli təhlilin köməyi ilə optimal audit proqramının formalaşdırılması və lizinq əməliyyatlarının uçotunun və hesabatının etibarlılığının auditinin qiymətləndirilməsi metodologiyasının təkmilləşdirilməsidir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onun nəticələrinin maliyyə hesabatlarının etibarlılığının və idarəetmə məqsədləri üçün uyğunluğunun təmin edilməsi ilə bağlı problemlərin həllinə birbaşa yönəlməsindədir. Hazırlanmış tövsiyələr lizinq əməliyyatları üzrə audit prosedurlarının standartlaşdırılmasına, audit sübutlarının axtarışı prosesinin optimallaşdırılmasına, auditin planlaşdırılmasının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, audit risklərinin azaldılmasına, lizinq əməliyyatlarının auditini üçün vaxtın azaldılmasına imkan verəcək.

Açar sözlər: *lizinq, ədalətli dəyər, əsas icarə ödənişləri, lizinq səmərəliliyi, auditin planlaşdırılması*

Orkhan Shafa Shadmanli

Audit and bases of the methodology of leasing operations

Abstract

The purpose of our study is to develop an audit methodology to improve the reliability of accounting and reporting of financial and economic activities of leasing operations, as well as to improve the quality of audit planning. Formation of an optimal audit program using a comprehensive analysis and improvement of the methodology for assessing the reliability of accounting and reporting on leasing transactions. The practical significance of the study lies in the fact that its results are directly aimed at solving problems related to ensuring the reliability of financial statements and their suitability for management purposes. The prepared recommendations will allow standardizing audit procedures for leasing operations, optimizing the process of searching for audit evidence, improving the quality of audit planning, reducing audit risks, and reducing the time for auditing leasing operations.

Keywords: *leasing, fair value, principal lease payments, leasing efficiency, audit planning*

Giriş

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçməsi sahibkarlığın sürətli inkişafı, müəssisələrin yeni təşkilati-hüquqi formalarının və müxtəlif mülkiyyət növlərinin yaranması, ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyası idarəetmədə əsaslı dəyişikliklər aparılmasını, nəzarətin təşkili metodologiyası və həyata keçirilməsi sisteminin yenidən qurulmasını tələb edirdi. Belə ki, təsisçilər və səhmdarlar, müvafiq emitetlərin; qiymətli kağızlarının sahibləri və kreditorlar təşkilatların maliyyə vəziyyəti və ödəmə qabiliyyəti barədə düzgün məlumat, cari və perspektiv dövlət üçün əsaslandırılmış rəylər almaqla maraqlı idilər. Məhz bu şəraitdə dövlət nəzarətinə alternativ olan bir qurumu – bazar iqtisadiyyatı infrastrukturunun ayrılmaz üsürlərindən biri kimi, müstəqil auditin inkişaf etdirilməsinə çox böyük zərurət yarandı (1).

Audit iqtisadi-hüquqi nəzarətin daha yüksək pilləsi olub, vəzifəsi yeni qurulmuş iqtisadi münasibətləri vicdansız sahibkarlıqdan qorumaq, həm də iqtisadiyyatda hüquq pozuntularının qarşısını almaq və ictimai hüquq şüurunu daha yüksək səviyyədə formalaşdırmaqdır. Auditin vəzifələrindən biri müəssisənin maliyyə vəziyyəti və onun stabilləşməsi üsulları haqqında informasiya, habelə qanuni əmlak maraqlarının qorunması üçün zəruri informasiya almaqdan ibarətdir. Auditin təşkili muhasibat (maliyyə) hesabatının müstəqil yoxlanılmasının həyata keçirilməsi, habelə başqa auditor xidmətlərinin göstərilməsi üzrə sahibkarlıq fəaliyyətini ifadə edir. Auditor fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi qeydiyyat, lisenziyalaşdırma, auditorların attestasiyası, vergitutma vasitəsilə həyata keçirilir. Araşdırmalar göstərir ki, bütün təsərrüfat subyektləri, o cümlədən holding şirkətləri auditor xidmətlərindən təkcə illik maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətlərinə yekun vurmaq üçün deyil, eləcə də təsərrüfatdaxili nəzarətin, marketinqin və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün zəruri olan əsaslı, doğru və dürüst məlumatların əldə edilməsi məqsədilə istifadə edə bilirlər.

Bəs icarə əməliyyatları nədir?

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının inkişafı investisiya fəaliyyətini intensivləşdirmiş, onun yeni formalarını həyata keçirmişdir. Investisiyaların ən təsirli və perspektivli formalarından biri lizinqdir. “Lizinq” anlayışı latınca “icarəyə vermək” sözündən olub “kirayəyə götürmək” və ya “kirayə vermək” mənasını verir. “Lizinq sistemi 1950-ci illərin əvvəllərində ABŞ-da yaranmış, 1960-cı illərdə Qərbi Avropa ölkələrində, ilk növbədə, Almaniya, Fransa, İtaliya, İsveçrə, Avstriyada tətbiq olunmağa başlamış, daha sonra Yaponiya, Cənubi Koreya və digər ölkələrə, kapitalist kapitalının qoyuluşlarına ehtiyacın artdığı və borcların, ilk növbədə, kreditlər hesabına ödənilməsi ölkələrdə yayılmışdır. Kreditorlar üçün kredit əməliyyatlarının inkişafı ilə təminat məsələsi getdikcə aktuallaşır. Eyni zamanda, məlum oldu ki, müəssisələr üçün mülkiyyət hüququ deyil, ilk növbədə, istehsal avadanlıqlarından, binalardan, nəqliyyat vasitələrindən istifadə hüququ vacibdir. Kredite alternativ maliyyələşdirmə vasitəsi kimi lizinq belə yarandı” (Romanchikov, 2006: 128-129).

Lizinq dedikdə, əmlakın əldə edilməsi və lizinq müqaviləsi əsasında fiziki və ya hüquqi şəxslərə müəyyən ödəniş müqabilində, müəyyən müddətə və müqavilədə nəzərdə tutulmuş müəyyən şərtlərlə icarəçinin əmlakı almaq hüququ verilməsi üzrə investisiya fəaliyyətinin növü başa düşülməlidir.

Mühasibat uçotunun nəzəri və praktiki aspektlərinin öyrənilməsində mühüm töhfə yerli və rus alimlərinə məxsusdur: S.B.Bezrukix, Yu.A.Danilevski, P.İ. Kamışanov, N.P.Kondrakov, V.F.Paly, Ya.V.Sokolov, A.N.Xorin, A.D.Şeremet, L.Z.Şneydman və başqaları. Bununla belə, yerli mühasibat uçotu sistemində islahatların aparılmasının hazırkı şəraitində icarə əməliyyatlarının uçotu məsələləri aktual olaraq qalır və əlavə tədqiqat tələb edir. V.V.Vitryansky, V.D.Qazman, V.A. Goremykin, E.V.Kabatova, E.V.Koluqa, V.F.Komarov, O.K.Levkoviç, M.I. Leşçenko, L.N.Prilutski, Yu.S.Xaritonova, A.T.Yusupova və başqaları kirayə münasibətlərinin nəzəri və praktiki aspektlərinin inkişafına mühüm töhfələr vermişlər. İcarə münasibətlərini tədqiq edən xarici alim-iqtisadçılardan D.Aleksander, A.Britton, P.Baltus, B.Mayger, H.Qrününq, M.Koen, T.Klark, U.Hoyer və başqa mütəxəssisləri xüsusi qeyd etmək olar. Müasir iqtisadi ədəbiyyatda icarə əməliyyatlarının uçotu məsələləri MHBS-a uyğun olaraq mühasibat uçotunun islahatı çərçivəsində yerli mühasibat uçotu sisteminin inkişafına mühüm təsir göstərmiş rus alimlərinin: İ.V.Averçev, A.S.Bakayev, V.D.Qazman, V.G.Getman, N.V.Knyazeva, V.V.Kovalev, L.V.Qorbatov, V.F.Paly, V.T.Çaya, L.Z.Şneydman və başqalarının əsərlərində işlənir.

Rusiya qanunvericiliyində “lizinq” kateqoriyası yalnız XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ortaya çıxdı və hələ də sabit tətbiq praktikasına malik deyil. Mövcud qanunvericilik, o cümlədən 29 oktyabr 1998-ci il tarixli 164-FZ nömrəli “Lizinq haqqında” Federal Qanunda “lizinq əməliyyatları” anlayışı açıqlanır.

Azərbaycanda 2003-cü ilin mayından etibarən İsveçrənin İqtisadi Əlaqələr üzrə 4 Dövlət Katibliyindən (SECO) aldığı maliyyə dəstəyi ilə Azərbaycanda Lizinqin İnkişafı Layihəsini həyata keçirməyə başladı. Ölkə prezidenti İlham Əliyevin aqrar sahədə lizinqin inkişafı ilə bağlı 2005-ci ilin fevral ayında imzaladığı fərmana əsasən, “Aqrolizinq” Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Hazırda Azərbaycanda 15 lizinq şirkəti fəaliyyət göstərir ki, onlar da artan rəqabət şəraitində biznesin inkişaf

perspektivlərinə müsbət təsir göstərirlər. Lizing əməliyyatları təşkilatların əmlakı və öhdəlikləri haqqında məlumatların toplanması, uçotu və ümumiləşdirilməsi, habelə lizing müqaviləsinin icrası çərçivəsində maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin planlaşdırılması üçün istifadə olunan prosedurlar məcmusu kimi müəyyən edilmişdir.

Lizing subyektləri lizing əməliyyatında tərəfdaşlarının maliyyə vəziyyəti haqqında obyektiv məlumatlara ehtiyac duyurlar. Lizing əməliyyatlarının iştirakçıları ilə yanaşı, üçüncü şəxslər də belə məlumatların əldə edilməsində maraqlıdırlar – investorlar, kreditorlar, banklar, ipotekaçılar, vergi və digər tənzimləyici orqanlar. Onlar bu məlumatı müstəqil auditor tərəfindən təsdiq edilmiş maliyyə hesabatlarında tapa bilərlər (Pospelkov, 2005:138).

Lizing xüsusiyyətlərini nəzərə almadan digər fəaliyyət növlərinin və onların müvafiq təşkilati üsullarının audit metodologiyasının sadə uyğunlaşdırılması səmərəsiz, etibarsız nəticə çıxarma riskini artırır. Lizing əməliyyatlarının auditinin səmərəli təşkili və metodologiyası sisteminin olmaması auditin keyfiyyətini və etibarlılığını şübhə altına alır. Lizing əməliyyatlarının audit metodologiyasının işlənilməsi o halda mümkündür ki, belə auditin aparılması mexanizmini – bazar iqtisadiyyatı şəraitində lizing şəraitində müstəqil maliyyə nəzarəti kimi – aşkar edən nəzəri tədqiqatlar mövcud olsun. Qaldırılan problemlərin aktuallığı, kifayət qədər nəzəri öyrənilməməsi və onların həllinin praktiki əhəmiyyəti məqalə mövzusunun seçimini və tədqiqatın əsas istiqamətlərini müəyyən etmişdir (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2005).

Audit Azərbaycan audit standartlarına uyğun aparılmalıdır. Bütün audit prosedurları təsərrüfat fəaliyyətində lizing əməliyyatlarının mövcudluğunun qoyulan xüsusiyyətlərini müəyyən edən amillər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Əməliyyatların bağlanması zamanı qanun pozuntuları, əməliyyatların mühasibat uçotunda səhv əks olunması, əsasən müştərinin fəaliyyətində onun müşayiət etməyə hazır olmadığı dəqiq qeyri-standart əməliyyatların olması ilə müəyyən edilir. Azərbaycanda malların alqı-satqısı, konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi və ya tikinti, lizing əməliyyatları geniş yayılmayıb və onların hüquqi təminatı və uçotu ilə bağlı xeyli sayda suallar doğurur. Bu baxımdan lizing şirkəti və ya lizing əmlakını alan şəxs yoxlanılarkən lizing əməliyyatları xüsusi diqqət və nəzarətə götürülməlidir. Bu yoxlanma daha çox yayılmış əməliyyatlara nisbətən daha çox vaxt planlaşdırılmalıdır: əsas vəsaitlərin alqı-satqısı, daşınmaz əmlakın icarəsi və s. Belə amillərin uçotu həm də lizing audit metodologiyasının əsasını təşkil etməlidir. Ümumi yanaşmanın tətbiqi audit formal və səmərəsiz edəcək.

Lizing əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi, eləcə də mühasibat uçotu onun ümumi müəyyən edilmiş qaydadan fərqlərini müəyyən edən bir sıra xüsusiyyətlərə malik olduğundan, lizing əməliyyatlarına nəzarət etmək üçün işlənilmiş metodologiyada qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmalıdır (Abbasov, 2021:34).

Müştərinin fəaliyyəti, risklərin qiymətləndirilməsi, mühasibat uçotunun və daxili nəzarətin vəziyyəti haqqında əldə edilmiş məlumatlar əsasında lizing əməliyyatları ilə mürəkkəbləşən bir sıra uçot bölmələrinin yoxlanılması nəzərə alınmaqla tərtib edilməli olan ümumi audit planı hazırlanır. Plan əsasında onun həyata keçirilməsi üçün zəruri olan audit prosedurlarının məzmununun ətraflı siyahısını təqdim edən audit proqramı hazırlanır. Proqram prosedurlarına məlumat toplamaq üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi nəzarət testləri daxil ola bilər. Bununla belə, proqram “istehsalat tapşırığı, onun pozulması isə əmək və istehsal intizamının pozulması kimi qiymətləndirilməlidir” fikri ilə razılaşmaq olmaz (Pospelkov, 2013:76). Proqram auditə başlamazdan əvvəl tərtib edilir və audit prosesi zamanı auditor ona lazımi düzəlişlər və əlavələr edə bilər ki, onlar da çox əhəmiyyətli ola bilər. Plan və proqramın hər bir bölməsi üzrə auditor öz nəticələrini işçi sənədlərdə əks etdirir ki, bu da rəyin tərtib edilməsi və maliyyə hesabatlarının bütün mühüm aspektləri üzrə etibarlılığına dair rəyin formalaşdırılması üçün əsasdır. Ona görə də təsdiq edilmiş plana uyğun olaraq yaradılmış proqram lizing əməliyyatlarının bütün aspektlərini tam əhatə etməlidir. İş sənədləri, öz növbəsində, bütün audit testlərinin və prosedurlarının nəticələrini sənədləşdirmək üçün tələb olunur.

Auditor icarəyə verənin lizing lisenziyası alıb-almadığını öyrənir. Audit üçün məlumat mənbələri: sənədlərdir (lisenziyanın əsl və ya təsdiq edilmiş surəti). Auditor sübutlarının toplanması üçün müxtəlif üsullardan istifadə edə bilər: müştərinin müəssisəsində hazırlanmış sənədlərin

yoxlanılması; müştərinin üçüncü şəxslərdən aldığı sənədlərin yoxlanılması. Auditin texnikasına – lisenziyanın tələb olunması daxildir və əgər lisenzya varsa, mütləq yoxlanılır. Bu zaman həyata keçirilən prosedur: “Lizinqi verən tərəfindən lizinq şirkəti tərəfindən həyata keçirilən digər təsərrüfat fəaliyyət növlərinə münasibətdə lizinq fəaliyyətinin prioritetliyi prinsipinə riayət edilməsi”dir (Grishenko, 2006:5). Bu zaman məlumat mənbələri satış hesabı üzrə mühasibat uçotu registrləri; Azərbaycan Respublikasının fərmanla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Lizinqinin (Lisenziyasının) Lisenziyası haqqında Əsasnaməsi; Azərbaycan Hökumətinin “Azərbaycan ərazisində lizinq fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında” qərarıdır. Audit sübutlarının toplanması müxtəlif üsullarla aparıla bilər, buraya mühasibat uçotu registrlərinin yoxlanılması; arifmetik hesablamalar daxildir. Bu prosedur lizinq fəaliyyətləri üçün dövlət büdcə vəsaitlərindən istifadə edən və sahəvi xarakter daşıyan lizinq şirkətlərinə münasibətdə həyata keçirilmiş (7).

Eyni prinsiplə müqavilələrdə bütün vacib şərtlərin, habelə mövcud qanunvericiliyə zidd olan şərtlərin olması yoxlanılır. Deməli, maliyyə lizinqi obyektinin biznes məqsədləri üçün istifadə edilib-edilmədiyini öyrənmək lazımdır. Bu tələbin pozulması auditora müqavilənin Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə uyğun olmadığı qənaətinə gəlməyə imkan verir, bununla əlaqədar olaraq müştəriyə əməliyyatın etibarsız sayılmasının mümkünlüyü barədə müəyyən edilmiş qaydada məlumat vermək lazımdır. Beynəlxalq maliyyə lizinq müqaviləsini yoxlayarkən alqı-satqı müqaviləsinə istinadın olub-olmadığını yoxlamaq lazımdır ki, bu müqaviləyə əsasən lizinq obyektinin icarəyə götürüldüyü andan altı aydan gec olmayaraq lizinq alana verilməsi həyata keçirilməlidir. Altı aydan çox müddətə icarəyə götürülmüş əmlakın Azərbaycan Respublikasının ərazisindən daşınması halları istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçir. “Lizinq haqqında” Dövlət Qanununun yuxarıda göstərilən tələbinə əməl edilməməsi əməliyyatı lizinq müqaviləsi kimi nəzərdən keçirməyə imkan vermir.

İcarəyə verən kimi fəaliyyət göstərmək tələbinə əməl olunması (lisenziyanın qüvvədə olduğu müddətdə həyata keçirilən ən azı bir maliyyə icarəsi müqaviləsinin olması) da yoxlanılmalıdır.

Auditorlar Azərbaycan Respublikasında lizinq fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması haqqında Əsasnamənin (1) qanunvericilik və digər normativ hüquqi aktlara uyğunluq tələbinə də diqqət yetirməlidirlər ki, bu da lisenziyanın etibarlılığı üçün ilkin şərtədir. Bu tələb xüsusilə vacibdir, çünki təkrar əməl edilməməsi lisenziyanın dayandırılması və ya ləğvi ilə nəticələnə bilər ki, bu da lizinq öhdəliklərini yerinə yetirmək imkanını təhlükə altına qoya bilər. Göstərilən tələblərə əməl edilməməsi faktları aşkar edildikdə, bu cür faktlar işçi sənədlərdə əks etdirilməli, sonra isə mənfəət nəticələrin riskini göstərən audit hesabatında əhatə olunmalıdır.

Audit zamanı planlaşdırma çox vacibdir. Planlaşdırma mərhələsində auditorlar mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemləri ilə tanış olurlar. Bununla əlaqədar biz təsərrüfat subyektinin mühasibat uçotu və daxili nəzarət sistemlərinin qiymətləndirilməsi metodologiyasını, lizinq əməliyyatlarının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla və qiymətləndirmənin üç istiqamətini əhatə edən metodologiya təklif etmişik: uçot sisteminin qiymətləndirilməsi; nəzarət mühiti və nəzarətin effektivliyi. Planlaşdırma mərhələsində audit edilən təşkilatın uçot siyasətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi, lizinq əməliyyatlarının auditi zamanı öyrəniləcək elementlərin müəyyən edilməsi təklif olunur (“Lizinq xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1994).

Lizinq təşkilatlarının uçot siyasətinin təhlilinin nəticələrinə əsasən belə qənaətə gəlinmişdir ki, bu təsərrüfat subyektlərinin əksəriyyətində lizinq əməliyyatları üzrə həm mühasibat, həm də vergi uçotunun xüsusiyyətlərinə aid edilə bilən uçot siyasətinin mühüm elementləri sənədləşdirilmir. Beləliklə, mühasibat uçotu siyasətinin, xüsusən də lizinq əməliyyatlarının uçotunu tənzimləyən elementlərin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr auditlə bağlı xidmətlərin göstərilməsi istiqamətlərindən biri ola bilər. Uçot siyasətinin tamlığını və məzmununu yoxlamaq üçün əmlakın icarəyə verilməsinin təşkilatın fəaliyyətinin subyekt kimi tanınması baxımından uçot siyasətinin müəyyən edilmiş xüsusiyyətlərini əks etdirmək üçün istifadə edilə bilən işçi sənədlərin formaları təklif olunur. Auditor öz fəaliyyətini üç əsas səbəbə görə diqqətlə planlaşdırmalıdır: bu, auditora müştərinin vəziyyəti haqqında kifayət qədər sübut əldə etməyə imkan verəcək, audit xərclərini

ağlabatan həddə saxlamağa kömək edəcək və müştəri ilə anlaşılmazlıqların qarşısını alacaq. Audit firması qanuni öhdəlikləri minimuma endirmək və öz peşə yoldaşları arasında yaxşı reputasiya saxlamaq istəyirsə, kifayət qədər sayda sertifikat əldə etməsi çox vacibdir. Xərclərin məqbul həddə saxlanması firmanın rəqabət qabiliyyətini saxlamasına və bununla da öz müştərilərini itirməsinə kömək edir, bir şərtlə ki, firma öz vəzifələrini yüksək keyfiyyətli icra edən kimi özünü təsdiqləsin. Müştəri ilə anlaşılmazlıqların qarşısını almaq vacibdir, çünki bu, onunla yaxşı münasibətləri təmin edir, həm də qarşılıqlı məqbul qiymətə keyfiyyətli işə töhfə verir.

Əvvəlcədən planlaşdırma audit işinin ilkin mərhələsində və tez-tez (lazım olduqda) müştərinin ofisində aparılır. Əvvəlcədən planlaşdırma müştəri üçün auditin başlaması və ya davam etdirilməsi ilə bağlı qərar qəbul etmək, müştərinin öz sifarişini və auditini əsaslandırmasının səbəblərini müəyyən etmək, audit vəzifələrini yerinə yetirmək üçün personal seçmək və öhdəlik yazmaq daxildir. Auditin nəticələrini böyük ölçüdə müəyyən edən auditin əsas məqamlarından biri audit riskinin qiymətləndirilməsidir. Digər iki risk komponenti əsasında onu birmənalı olaraq müəyyən etmək mümkün olmayan hallarda aşkarlanma riski müəyyən edilərkən auditor peşəkar skeptisizm prinsipini tətbiq etməli və mümkün olan ən aşağı həddi təyin etməlidir.

Əhəmiyyətlik səviyyəsinin qiymətləndirilməsində deduktiv və induktiv yanaşmaların tətbiqi imkanlarını nəzərdən keçirdikdən sonra lizinq müqavilələri üzrə əmlakın verilməsində ixtisaslaşmış təşkilatların lizinq əməliyyatlarının auditini aparılarkən ümumi səviyyənin müəyyən edilməsi təklif edilərək deduktiv yanaşmada əvvəlki iki hesabat dövrü üçün əsas göstəricilərin dəyərlərinə əsaslanan əhəmiyyətlik və onların hesabat maddələri üzrə bölüşdürülməsi əsas götürülür. Deduktiv yanaşmanın əsas üstünlüyü yoxlamanın müxtəlif səviyyələrində icazə verilən maksimum xətlərin müəyyən edilməsində vahid meyardan istifadə edilməsidir ki, bu da yoxlama bir neçə auditor tərəfindən aparılsa belə, bütün sahələr üzrə qiymətləndirmələrin vahidliyini təmin edir. “Əhəmiyyətlik səviyyəsinin hesablanması nəticəsində müəyyən edilmiş mövcud metodların çatışmazlıqları aşağıdakılardır: yoxlanılan təşkilatın sənaye mənsubiyətindən asılı olaraq differensiallaşdırılmış əsas göstəricilər toplusunun olmaması; əhəmiyyətlik səviyyəsinin audit riskinin səviyyəsi ilə əlaqələndirilməməsi; ayrı-ayrı hesabat maddələri və ya mühasibat uçotu hesabları üzrə əhəmiyyətliliyin ümumi səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün heç bir üsul nəzərdə tutulmamışdır” (Kabatova, 2011:73).

Biz icarəyə verən təşkilatların fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onların auditinin əhəmiyyətlik səviyyəsinin hesablanması metodologiyasını təklif edirik. Lizinq əməliyyatlarının fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə əsasən hesablamaya aşağıdakı göstəricilər daxil edilmişdir: maddi aktivlərə sərfəli investisiyalar, uzunmüddətli və qısamüddətli kreditlər, lizinq avadanlıqları, vergitutmadan əvvəl satışdan əldə edilən gəlirlər (xalis), mənfəət (zərər). Hər bir göstəricinin payının müəyyən edilməsi aşkarlanmama riskinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi əsasında aparılır. Eyni zamanda, əhəmiyyətlik səviyyəsi ilə audit riski arasında tərs əlaqə nəzərə alınır: əsas göstəricilərin payları aşkarlanmama riskinin səviyyəsi ilə tərs mütənasibdir. Əhəmiyyətlik səviyyəsi əsas göstəricilərin paylarının orta arifmetik dəyəri kimi müəyyən edilmişdir (Trexov, 2016). Xüsusi əhəmiyyətlik səviyyələrinin hesablanması ümumi əhəmiyyətlik səviyyəsinin balans maddələri üzrə bölüşdürülməsi yolu ilə müəyyən edilir. Cari hesabat tarixində bir maddənin əhəmiyyəti bu maddənin əvvəlki ilin hesabat tarixindəki əhəmiyyətindən fərqlənə bildiyindən, əhəmiyyətlik səviyyəsinin müəyyən edilməsi və onun təklif olunan metodologiyaya əsasən cari dövrün mühasibat uçotu hesabları üzrə qalığın məbləği və əvvəlki ilin məbləğ balansın bölüşdürülməsi hər iki faktor nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Aşkarlanma riski, özünəməxsus risk və nəzarət riski daxil olmaqla, audit riski komponentlərinin əvvəlcədən qiymətləndirilmiş səviyyələri əsasında müəyyən edilir. Auditin nəticələrinə əsasən adekvat qərarlar qəbul etmək üçün aşkarlanmama riskinin səviyyəsi əhəmiyyətlik səviyyəsi ilə tərs mütənasib olmalıdır (Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı).

Nəticə

Daxili tənzimləyici bazanın təhlilinə əsaslanaraq, deyə bilərik ki, bu gün lizinq münasibətlərinin iştirakçıları mənfəət kütləsinin tənzimlənməsi və onun real dəyərinin təhrif edilməsi üsulları ilə bağlı kifayət qədər böyük arsenala malikdirlər. Müəssisənin istifadə edə biləcəyi mənfəət kütləsinin tənzimlənməsi metodları lizinq əməliyyatları çərçivəsində onun tərəfindən müstəqil olaraq müəyyən edilir və onun hesab siyasəti ilə möhkəmləndirilir. Bundan əlavə, lizinqin təşkili şərtləri lizinq müqaviləsində hər iki tərəflərin iştirakı ilə müəyyən edilir. İqtisadiyyat və hüquq elmində icarə münasibətlərinin mahiyyətinin öyrənilməsi məsələlərinə kifayət qədər diqqət yetirilir. Lakin bu məsələ ilə bağlı rəy və mülahizələrin uyğunsuzluğu bu fenomenə aydınlıq gətirməyi zəruri edir. Bu məqsədlə işdə yerli və xarici alimlərin icarə münasibətlərinin mahiyyətinə dair baxışları nəzərə alınmışdır ki, bu da icarə əməliyyatlarının mahiyyətini müəyyən etməyə və konkretləşdirməyə imkan vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Auditin mahiyyəti, əhəmiyyəti və ümumi vəzifələri – Invest Audit. <http://investaudit.az> Auditin-əsasları-mühazirələr
2. Romanchikov, A.V. (2006). Metodika audita lizingovykh operatsiy: dissertatsiya kandidata ekonomicheskikh nauk: 08.00.12. Moskva.
3. Pospelkov, I.S. (2005). Kontrol kachestva audita (teziy). Sotsialno-ekonomicheskoye problemy transformatsionnoy ekonomiki: materialy vtoroy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Tyumen: izd-vo «Vektor Buk», s.137-140.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. (2005). Bakı: Qanun, 352 s.
5. Abbasov, I.M. (2012). Sovershenstvovaniye metodiki audita dostovernosti ucheta i otchetnosti finansovoy deyatelnosti lizingovykh operatsiy. 3 (33), s.3-14.
6. Pospelkov, I.S. (2013). Audit lizingovykh operatsiy: otsenka auditorского riska Sovershenstvovaniye ucheta, ekonomicheskogo analiza i audita v sovremennykh usloviyakh: tretiy sbornik statey po materialam Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Tyumen: izd-vo “TyumGU”, s.126-130.
7. Grishenko, YU.I. (2006). Organizatsiya i metodika audita arendnykh otnosheniy u arendodatel'ya: Dis.kand.ekon.nauk: 08.00.12. Moskva, 220 s.
8. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. (2003). Bakı: Qanun. <https://www.e-qanun.az/framework/46944>
9. “Lizinq xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1994). Bakı.
10. Kabatova, Ye.V. (2011). Lizing: ponyatiye, pravovoye regulirovaniye, mezhdunarodnaya unifikatsiya. M.: Nauka, 126 s.
11. Terekhov, A.A. (2016). Kontrol i audit: osnovnyye metodicheskiye priyemy i tekhnologiya, Finansy i statistika.
12. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, 3 cildə. Bakı: Diqesta, I c., 2001, 1038 s.; II c., 2001, 1053 s.; III c., 2002, 1053 s.

Rəyçi: i.ü.e.d. Fazil Hacıyev

Göndərildi: 01.09.2022

Qəbul edildi: 17.10.2022